

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.2>

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «СУДОВА ПРАКТИКА» В СУЧАСНІЙ ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ

Завгородній В.А.,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри теорії та історії держави і права

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0002-7489-8170>

Завгородній В.А. Інтерпретація поняття «судова практика» в сучасній юридичній доктрині.

У статті розглянуто різні наукові підходи до розуміння поняття «судова практика» як загальнотеоретичної категорії, з'ясовано їх особливості та визначено найбільш обґрунтований підхід щодо інтерпретації цього правового феномену. Виокремлено такі основні напрямки щодо розуміння досліджуваного явища правової дійсності: а) це вся судова діяльність або лише діяльність щодо здійснення правосуддя; б) це об'єктивований досвід, що сформувався у результаті застосування права при вирішенні конкретних справ; в) це єдність судової діяльності та соціально-правового досвіду як результату цієї діяльності; г) це взаємодіяльність судової діяльності та її результатів у формі судових рішень; д) це певний прийом, спосіб вирішення окремих категорій справ; е) це лише результати діяльності суду, під якими слід розуміти: правоположення щодо конкретизації норм права; нормативні положення; положення щодо інтерпретації норм права; є) це результати або підсумки діяльності суду, що засновані на досвіді та суддівському розсуді; ж) це аналіз та узагальнення результатів судової діяльності.

З'ясовано, що доктринальне розуміння поняття «судова практика» часто не збігається за своїм змістовним наповненням з категорією «юридична практика», які співвідносяться як видове та родове поняття відповідно. Зроблено висновок, що найбільш методологічно коректним є підхід до розуміння судової практики як сукупності таких її складових: діяльність, її результати, соціально-правовий досвід суддів.

Ключові слова: судова діяльність, соціально-правовий досвід, судові рішення, результати діяльності суду, судовий розсуд, правоположення, спосіб вирішення справи.

Zavhorodnii V.A. Interpretation of the concept of «court practice» in modern legal doctrine.

The article considers various scientific approaches to understanding the concept of «court practice» as

a general theoretical category, clarifies their features and identifies the most reasonable approach to the interpretation of this legal phenomenon. The following main directions for understanding the studied phenomenon of legal reality are identified: a) it is all court activity or only activity related to the administration of justice; b) it is an objective experience formed as a result of the application of the law in resolving specific cases; c) it is the unity of court activity and socio-legal experience as a result of this activity; d) it is the interaction of court activity and its results in the form of court decisions; e) it is a certain method, a way of solving certain categories of cases; f) these are only the results of the court's activity, which should be understood as legal provisions on: specification of legal norms; regulatory provisions; provisions on the interpretation of the law; g) it is the results or results of the court, based on experience and court discretion; g) it is the analysis and generalization of the results of court activity.

It has been found that the doctrinal understanding of the concept of «court practice» often does not coincide in its content with the category of «legal practice», which are related as species and generic concepts, respectively. It is concluded that the most methodologically correct is the approach to understanding court practice as a set of such components: activities, its results, socio-legal experience of judges.

Key words: court activity, social and legal experience, court decisions, results of court activity, court discretion, legal provisions, method of resolving the case.

Постановка проблеми. Судова практика як загальнотеоретична категорія була предметом досліджень багатьох теоретиків права, що, насамперед, обумовлено її особливим значенням як структурного елементу юридичної практики, а також її роллю в процесі розвитку і функціонування правової системи суспільства. Судова практика сприяє задоволенню та захисту як приватних, так і публічних інтересів, виконує притаманні їй функції, слугує джерелом змін у суспільному житті.

ті. А отже, пізнання сутності цього явища правової реальності має велике значення як для юридичної доктрини, так і для суб'єктів правовідносин.

Стан опрацювання проблематики. Різних аспектів досліджуваного правового явища торкалися у своїх наукових працях такі вчені: С.С. Алексєєв, В.К. Ашуров, Є.П. Войтович, П.О. Гук, О.М. Коростелкіна, В.О. Крижан, М.В. Мазур, Б.В. Малишев, Н.В. Несторова, А.О. Петруніна, В.Ю. Соловйов, Н.Д. Слотвінська, Д.Ю. Хорошківська, С.В. Шевчук та інші. Водночас, проведені дослідження характеризуються відсутністю єдності вчених у підході до розуміння поняття, що складає предмет наукового пошуку, а отже, потребує подальших доктринальних розвідок.

Метою статті є з'ясування сутності наявних у сучасній правничій науці підходів до розуміння поняття «судова практика», а також визначення того з них, який найбільшою мірою враховує сучасні надбання юридичної доктрини.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зазначити, що в енциклопедичних тлумачних словниках термін «судова практика» часто трактується як у широкому, так і у вузькому значенні.

Так, наприклад, у вільній енциклопедії «Вікіпедія» судову практику пропонується розглядати у вузькому розумінні як правоположення, що створюються судовими органами та конкретизують норми права. Виділяється три види таких правоположень, що є одночасно і змістом судової практики: 1) ті, що виникають у результаті заповнення прогалін у праві; 2) ті, що конкретизують і деталізують зміст приписів загального характеру; 3) ті, що виникають у результаті конкретизації й деталізації загальних положень, понять і термінів законодавства (тобто тлумачення норм права). У широкому розумінні судова практика трактується як діяльність усіх ланок судової системи щодо виконання покладених на них завдань [1].

Схожий підхід до розуміння досліджуваної категорії спостерігається і в праці С.В. Шевчука, який зазначає, що судову практику слід розглядати як у широкому вимірі, тобто всю діяльність органів судової влади, що втілюється у прийнятті юридичних актів, так й у вузькому, тобто як створення певних правоположень нормативного характеру [2, с. 15] .

Уважаємо, що висвітлені твердження до розуміння сутності судової практики у широкому значенні фактично зводиться до її сприйняття лише в діяльнісному аспекті, тобто як судової діяльності. Водночас вузьке розуміння судової практики охоплює лише деякі результати такої діяльності, що пов'язані з виробленням судом правоположень, які конкретизують загальні норми права та мають нормативний (загальнообов'язковий) характер. Такий підхід до розуміння судової практики, на наш погляд, є методологічно некоректним з точки зору співвідношення загального і часткового пра-

вових явищ.

З погляду Н.В. Несторової, судова практика – це сукупність усієї судової діяльності щодо здійснення правосуддя, яка виражена в багаторазовому прийнятті об'єктивованих однакових рішень судів з метою формування загального розуміння і застосування законодавства. З позиції правника, судову практику слід розділяти на первинну і вторинну судову діяльність. Перша складає процес здійснення правосуддя у конкретних справах, а до другої відноситься вже опосередкована практика – аналіз і узагальнення рішень, надання роз'яснень у найбільш складних випадках застосування матеріального або процесуального закону [3, с. 6].

Розуміння сутності судової практики в рамках вищезазначеного вторинного аспекту знайшло свою підтримку і в судженні про цей феномен В.К. Ашуровим, яким зазначається, що судова практика в сучасних умовах являє собою неоднорідний комплекс різних за ступенем обов'язковості результатів узагальнення діяльності судів загальної юрисдикції та міжнародних судів, відображених в офіційних оглядах та в рішеннях Пленуму Верховного Суду, правових позиціях вищих судових інстанцій і окремих судових органів, Конституційного Суду та ЄСПЛ [4, с. 13] .

Зауважимо, що запропоноване тлумачення первинної судової практики фактично ототожнює її з діяльністю суду, що, як зазначалося попередньо, звужує зміст цього поняття. До того ж, віднесення до судової практики діяльності щодо аналізу і узагальнення рішень суду є дискусійним, зважаючи на те, що така діяльність перебуває за межами здійснення правосуддя і переслідує іншу мету, а саме: систематизацію ухвалених рішень з певної категорії справ, та не породжує жодних юридичних наслідків.

У свою чергу, С.С. Алексєєв наголошує, що під судовою практикою необхідно розуміти об'єктивований досвід індивідуально-правової діяльності компетентних органів (судів чи інших органів застосування права), який сформувався у результаті застосування права під час вирішення конкретних юридичних справ [5, с. 340-341]. Отже, вчений ототожнює судову практику з досвідом як результатом діяльності.

Натомість М.В. Мазур наголошує на тому, що поняття «судова практика» в широкому сенсі включає: а) будь-яку діяльність судових органів щодо розгляду та вирішення конкретних справ; б) соціально-правовий досвід, накопичений у результаті цієї діяльності. Судова практика у вузькому значенні – це не весь, а тільки певний соціально-правовий досвід, накопичений у результаті діяльності судів [6, с. 9]. Таким чином, правник включає до поняття «судова практика» у широкому значенні як діяльність суду, так і її результати, під якими розуміє досвід. Однак із запро-

понованого вченим поняття у вузькому значенні чітко незрозуміло, який саме соціально-правовий досвід охоплюється цією категорією.

Подібну позицію до розуміння досліджуваного поняття підтримує і В.Ю. Соловйов, який зазначає, що судова практика – це єдність судової діяльності щодо здійснення правосуддя і результатів (досвіду) цієї діяльності, що об'єктивовані у формі судових рішень, які набрали законної сили [7, с. 5], а також А.О. Петруніна, яка наголошує, що судова практика – це взята в єдності предметно-практична діяльність судових органів з вирішення юридичних справ, тлумачення і конкретизації приписів права і накопичений в результаті її здійснення досвід, виражений в першу чергу в правових позиціях вищих судів, оглядах і узагальненнях, інформаційних листах, обов'язкових роз'ясненнях, а також у вигляді рішень по конкретних справах судів першої, апеляційної, касаційної і наглядової інстанцій [8, с. 10]. Останній із зазначених підходів до розуміння досліджуваної категорії дає змогу виокремити декілька форм існування досвіду як елемента судової практики.

Існує і дещо відмінна наукова позиція щодо розуміння результату як одного із елементів судової практики. Наприклад, Д.Ю. Хорошковська пропонує розуміти судову практику як взаємодіяльність діяльності судів і результатів цієї діяльності, виражених у нових правоположеннях, вироблених судовою владою та закріплених у рішеннях із конкретних справ і/чи в актах зі сукупності однотипних конкретних судових справ [9, с. 8].

Таку думку поділяють й інші вчені. Так, Є.П. Войтович під судовою практикою пропонує розуміти діяльність усієї системи судів зі здійснення правосуддя, результат якої набуває особливого юридичного значення в різноманітних способах об'єктивації: роз'ясненнях пленумів Верховного Суду і Вищого арбітражного суду, судових рішеннях різних ланок судової системи у конкретних справах тощо [10, с. 8]. У свою чергу, В.О. Крижан зазначає, що судова практика – це одночасно і певна юридична діяльність усіх судових органів з реалізації покладених на них завдань, а також усі результати цієї діяльності (сукупність усіх судових актів застосування права) [11, с. 10].

Із зазначеного випливає, що складовими судової практики є діяльність суду та її результати, що виражаються у формі різних судових актів, однією зі складових яких є правоположення.

У сучасній юридичній літературі також існує думка, що судову практику у вузькому розумінні необхідно визначати як певний прийом, спосіб вирішення окремих категорій справ, в результаті якого найвищими судовими органами в публічно доступній формі формуються нові загальнообов'язкові правоположення, які заповнюють, доповнюють або замінюють діючі норми права з метою подальшого неодноразового використання

відносно невизначеного кола суб'єктів права [12, с. 9].

Вважаємо, що підхід до розуміння, який запропонований О.М. Коростелкіною, фактично отожднює судову практику з методологією, яку застосовує суд при вирішенні певної категорії справ та дозволяє розглядати результати діяльності крізь призму наявності в суду нормотворчої функції, що, на наш погляд, є доволі дискусійним твердженням.

Вченими відстоюється позиція і про те, що поняття «судова практика» слід розуміти лише як результат діяльності суду, а твердження, що динамічна складова є частиною суддівської практики, є взагалі дискусійним.

Прихильником такої ідеї є Б.В. Малишев, який водночас зауважує, що судову практику як правове явище характеризують такі ознаки: 1) є суб'єктивним різновидом юридичної практики; 2) виступає сукупністю формально визначених, усталених приписів загального характеру (правоположень), які виникають і формуються в процесі застосування судами неоднозначних чи занадто широко сформульованих норм законодавства або в ході заповнення судами прогалин у праві; 3) правоположення містяться в мотивувальних частинах рішень судів з принципових справ, а також у роз'ясненнях вищих судових органів, і є результатом конкретизації судом норм права або результатом заповнення судом прогалин у праві шляхом застосування аналогії права або аналогії закону; 4) правоположення набувають юридичної сили: за умови їх схвалення апеляційними і (або) касаційними судовими інстанціями; за умови їхнього опублікування; за умови неодноразового застосування їх судами першої інстанції в ході вирішення схожих справ [13, с. 23, 26].

Аналіз зазначеного дає змогу стверджувати, що розуміння судової практики Б.В. Малишевим зводиться до усталених правоположень, вироблених судом у своїх рішеннях з підстав нечіткості норм закону, що є, передусім, результатом конкретизації норм права.

Подібну думку з цього приводу висловлюють і С.М. Братусь та А.Б. Венгеров, які наголошують, що судовою практикою не можна вважати будь-які ухвали чи рішення вищих судових органів, рішення або ухвали судів касаційної інстанції чи навіть сукупність таких рішень щодо конкретної групи справ. Судовою практикою є тільки ті положення юрисдикційних актів, які конкретизують норми права [14, с. 16].

Дещо іншу позицію щодо сутності судової практики висловлює П.О. Гук, який визначає її як певний результат, підсумок судової діяльності у конкретній справі або узагальненій категорії справ, що ґрунтується на досвіді і суддівському розсуді, закріплений в судовому акті, який містить правоположення, тлумачення норми права, що є зраз-

ком для застосування [15, с. 13]. Схожих висновків доходить і Н.Д. Слотвінська, яка зазначає, що судова практика – це певний результат, підсумок судової діяльності, в певному виді судочинства, заснований на досвіді та суддівському розсуді, закріплений в судовому акті та який містить правові положення, тлумачення норми права, правові позиції, принципи і є прикладом для правозастосування судами нижчих інстанцій. Разом з тим правник наголошує, що судова практика вищих судових органів є джерелом права лише тоді, коли в судовому акті: закріплені положення, що роз'яснюють специфіку застосування нормативних актів; вироблені нові правові правила матеріального і/або процесуального характеру; дано тлумачення правової норми; сформульовано правову позицію, якою подолано прогалину, дефект або колізію в нормативно-правовому акті [16, с. 10] .

Викладене дає змогу стверджувати, що під судовою практикою розуміються сформовані судом як нормативні, так і правоінтерпретаційні правові положення.

Слід зауважити, що частина правників розглядають «суддівський розсуд» як необхідну основу здійснення судової практики або навіть її складову. Така думка, наприклад, відстоюється в дослідженні Д.Ю. Хорошковської, яка наголошує на тому, що необхідною умовою здійснення судової практики в будь-якій правовій системі є використання суддівського розсуду, який визначається як надане суду повноваження вирішувати судову проблему (справу) на підставі діючого формального права, зважаючи на конкретні обставини цієї справи. Судова практика без використання суддівського розсуду як така відсутня [17, с. 8].

На важливості суддівського розсуду наголошують представники як загальнотеоретичної, так і різних галузевих юридичних наук. Так, з погляду П.В. Куфтирева, суддівський (судовий) розсуд (дискреція) – це вихідний принцип здійснення правосуддя, що полягає у гарантуванні суб'єктові правозастосування (судді) правомочностей щодо обрання найбільш оптимального варіанту вирішення правового питання, відповідно до нормативно визначених меж, вихідних засад та цілей права, конкретних обставин справи [18, с. 6]. Як уважає М.Д. Савенко, під суддівським розсудом слід розуміти інтелектуально-вольову діяльність, спрямовану на законне, об'єктивне, неупереджене і справедливе вирішення спірних питань, що виникають у судочинстві або є предметом розгляду у випадках, дозволених або не врегульованих законом [19].

Аналіз вищевикладеного дає змогу дійти таких висновків щодо сутності поняття «суддівський розсуд»: 1) під ним одночасно розуміють повноваження судді, принцип здійснення правосуддя, інтелектуально-вольову діяльність, що вказує на

невизначеність юридичної природи цього феномену; 2) з позиції деяких вчених про наявність суддівського розсуду можна говорити лише тоді, коли результатом діяльності є справедливе, неупереджене та оптимальне рішення суду; якщо ж рішення не відповідає таким критеріям і, як наслідок, оскаржуються до вищої судової інстанції, можна припустити, що воно ухвалене без суддівського розсуду, а отже без участі в цьому процесі інтелекту, волі чи розуму; 3) дискусійним є твердження правників, що суддівський розсуд спрямований на об'єктивне вирішення спірних питань, оскільки він за своєю суттю є суб'єктивним явищем; 4) зважаючи на тлумачення цього терміна в словниках як: а) власне рішення; б) розмірковування, роздум; в) розум (здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність) [20, с. 1076], під розсудом слід розуміти процес і результат мислення кожної людини як біологічно існуючої розумної істоти незалежно від статусу або сфери діяльності, а тому займана посада – судді, прокурора тощо – навряд чи може бути підставою для його виокремлення елементом діяльності чи статусу. Отже, включення суддівського розсуду до обсягу поняття судова практика уважаємо не виправданим.

Осмилення наведених вище дефініцій поняття «судова практика» дає підстави стверджувати, що в доктрині права існує полісемія щодо визначення цієї загальнотеоретичної категорії. У зв'язку з цим слід виокремити такі основні напрямки щодо розуміння цього явища правової дійсності: 1) це вся судова діяльність або лише діяльність щодо здійснення правосуддя; 2) це об'єктивованний досвід, що сформувався у результаті застосування права при вирішенні конкретних справ; 3) це єдність судової діяльності та соціально-правового досвіду як результату цієї діяльності; 4) це взаємодіяльність судової діяльності та її результатів у формі судових рішень; 5) це певний прийом, спосіб вирішення окремих категорій справ; 6) це лише результати діяльності суду, під якими слід розуміти правоположення щодо: а) конкретизації норм права; б) нормативні положення; в) положення щодо інтерпретації норм права; 7) це результати або підсумки діяльності суду, що засновані на досвіді та суддівському розсуді; 8) це аналіз та узагальнення результатів судової діяльності.

Висновки. Висвітлені наукові погляди свідчать про те, що розуміння поняття «судова практика» часто не збігається за своїм змістовним наповненням з категорією «юридична практика», які співвідносяться як видове та родове поняття відповідно. Судова практика подекуди розглядається більш широко, включаючи не тільки такі ключові та невід'ємні елементи як діяльність, її результати та соціально-правовий досвід, а також і такі нові складові, як прийоми і способи вирі-

шення окремих категорій справ, розсуд, узагальнення результатів діяльності суду, правоположення тощо. Разом з тим деякі вчені розглядають категорію «судова практика» достатньо звужено, ототожнюючи її лише з якоюсь однією зі складових юридичної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вікіпедія. *Вільна енциклопедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Судова_практика](https://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_практика).
2. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 39 с.
3. Нестерова Н.В. Правообразующие решения в судебной практике (теоретический аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Владимир, 2012. 22 с.
4. Ашуров В. К. Следственная и судебная практика и их роль в обеспечении правильного применения норм уголовно-процессуального права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2015. 26 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права. В двух томах. Москва : Юрид. лит., 1981. Т. 1. 361 с.
6. Мазур М. В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2009. 20 с.
7. Соловьев В. Ю. Судебная практика в российской правовой системе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2003. 21 с.
8. Петрунина А. А. Единство судебной практики как фактор совершенствования российского законодательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2016. 30 с.
9. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
10. Войтович Е. П. Судебная практика в механизме гражданско-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Томск, 2006. 20 с.
11. Крыжан В. А. Правовой обычай и судебная практика как источники трудового права (на фоне интеграции отраслей российского права и интеграции Российской Федерации в мировое сообщество государств) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Пермь, 2006. 31 с.
12. Коростелкина О. М. Судебная практика и судебный прецедент в системе источников Российского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2005. 20 с.
13. Малишев Б. В. Судова практика : поняття, ознаки, структура. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 2. С. 22-26.
14. Братусь С. Н., Венгеров А. Б. Понятие, содержание и формы судебной практики. Судебная практика в советской правовой системе / под ред. С. Н. Братуся. Москва : Юрид. лит., 1975. 328 с.
15. Гук П. А. Судебная практика как форма судебного нормотворчества в правовой системе России : общетеоретический анализ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2012. 49 с.
16. Слотвінська Н. Д. Судова практика як джерело права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 18 с.
17. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України : теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
18. Куфтирєв П. В. Суддівський розсуд у теорії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 20 с.
19. Савенко М. Д. Суддівський розсуд у цивільному процесі. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8233/Savenko_Suddivskyi_rozsu.pdf.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.